

Мельничук Олег (Вінниця)
УДК 94(477):368 «1920–1939»

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ 1920–1930-х рр. В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

В статті аналізуються праці радянських дослідників, присвячені вивченню системи соціального страхування як однієї із організаційно-правових форм соціального захисту робітників та службовців у 20–30-х рр. ХХ ст.

***Ключові слова:** нова економічна політика, радянська історіографія, соціальний захист, соціальне страхування.*

Вимушений перехід більшовиків до НЕПу поставив на порядок денний питання про зміну форм соціального захисту. В умовах часткової децентралізації промисловості через розвиток її приватної сфери і торгівлі, переходу державних підприємств на госпрозрахунок, відмови від загальної трудової повинності держава втрачала можливість забезпечувати осіб, що потребували соціальної допомоги, за рахунок державних асигнувань. Зважаючи на це, учасники VI конференції КП(б)У (9–13 грудня 1921 р.) одностайно прийняли рішення про запровадження соціального страхування осіб, зайнятих найманою працею.

Метою цієї статті є характеристика праць радянських дослідників, присвячених вивченню системи соціального страхування як однієї із організаційно-правових форм соціального захисту робітників та службовців у 20–30-х рр. ХХ ст.

Побудова соціального захисту працюючих на страхових принципах вимагала, насамперед, розроблення теоретичних основ радянського соцстраху. З цією метою до співпраці були залучені найвидатніші теоретики дореволюційної доби. Їх основним завданням було обґрунтування важливості інституту соціального страхування для соціального захисту робітників у нових економічних умовах та пристосування основних його положень до комуністичної доктрини суспільного розвитку. Завдяки надзвичайній активності членів новоствореної страхової ради вже на початку 1920-х рр. з'явилися перші бібліографічні покажчики зі страхової тематики¹. В цілому, за змістом, структурою та функціональним призначенням усі праці, що вийшли друком у 1920-х рр. можна поділити на декілька груп.

Першу групу становлять праці теоретичного спрямування. Провідним теоретиком радянського соцстраху в 1920-х рр., без перебільшення, можна назвати Н. Вигдорчика. Будучи доктором медицини, він уже в кінці ХІХ ст., спираючись на досвід західноєвропейських країн, вивчав перспективи запровадження в Росії страхової медицини. Згодом був одним із співавторів

пакету страхових законопроектів, введених у дію в червні 1912 р. Протягом 1919–1926 рр. ним було опубліковано 7 випусків книг, присвячених теорії та практиці соціального страхування за різними напрямками². Теоретичним аспектам соціального страхування присвячена і брошура В. Яроцького³.

Обґрунтування радянських принципів соціального страхування в зазначений період було здійснено також в навчальних підручниках та посібниках. Так, у 1920-х роках тричі перевидавався підручник «Радянське соціальне страхування» З. Теттернборн⁴, яка забезпечувала викладання даного курсу в Московському державному університеті імені М. Ломоносова. Автором висвітлена історія соціального страхування на Заході і в Росії до жовтня 1917 р. та основи радянського страхового законодавства. Інший представник — Л. Забелін у 1926 р. опублікував курс лекцій «Теоретичні основи соціального страхування», прочитаних ним на курсах при ЦУСС СРСР у Москві⁵. Як і З. Теттернборн, так і Л. Забелін у своїх працях акцентували увагу на перевагах радянського страхового законодавства над зарубіжним.

Наступну групу літератури 1920-х рр. складають коментарі чинного страхового законодавства. Написані одноосібно чи групою авторів, переважна більшість яких була юристами або ж відповідальними страховими працівниками, ці книги були по суті керівними вказівками для місцевих органів соціального страхування в їх практичній діяльності. Їх характерною ознакою було тлумачення чинного законодавства без відповідного ідеологічного забарвлення. Так, в об'ємних за обсягом практичних коментарях за редакціями І. Баєвського, Я. Емдіна, Н. Биховського, Б. Гутермана, Б. Любимова⁶ подається загальна характеристика і тлумачення страхових законодавчих актів. В окремих випадках коментування законодавства здійснювалося з деяких видів чи напрямків страхування⁷ або ж найбільш важливих нормативних актів⁸. Порівняльний аналіз радянського та зарубіжного страхового законодавства можна зустріти у книзі Б. Ерделі⁹.

Для працівників страхових органів, мало знайомих із справою соціального страхування, центральне управління практикувало видання популярних коментарів¹⁰. З метою ознайомлення страхових працівників та самих застрахованих із законодавством, управліннями соціального страхування, а інколи і страховими касами, формувалися відповідні довідники¹¹ та пам'ятки¹².

В окрему групу, на наш погляд, слід виокремити праці, що містили матеріали методично-інструктивного характеру. Такі книги, написані переважно відповідальними працівниками центрального управління соціального страхування за відповідними напрямками діяльності, мали у своїй основі прикладний характер. Основне їх призначення полягало в наданні консультативної допомоги місцевим органам соціального страхування в реалізації найскладніших питань практики. Так, порядок проведення медичної екс-

пертизи та надання медичної допомоги застрахованим викладений у працях Н. Вигдорчика¹³ та А. Штейнберга¹⁴. Механізм створення страхових органів на місцях та керівництво ними відображені в роботах Б. Файнгольда¹⁵ та І. Торговицького¹⁶. Про ведення статистики в касах соціального страхування можна дізнатися із книг Н. Вигдорчика¹⁷ та Д. Граве¹⁸. Методика призначення та виплати допомог у порядку соціального страхування висвітлювалася Н. Наумовим та А. Ліbermanом¹⁹, І. Капланом²⁰, В. Кузятиним²¹. Порядок фінансового забезпечення страхових органів розкрили В. Караваєв²², Л. Немченко²³, А. Ванштейн²⁴. Н. Громов²⁵, В. Гутцайт та М. Лірцман²⁶ у своїх працях охарактеризували способи застосування штрафних санкцій до порушників страхового законодавства.

Наступну, значну за обсягом, групу складає популярна література. Головним завданням невеликих за обсягом, але написаних у доступній формі брошур було ознайомлення робітників і службовців із соціальним призначенням системи радянського соціального страхування. Частина таких праць містила конкретні рекомендації для застрахованих з виплати пенсій та допомог. Поява чисельних праць пояснювалася надзвичайною динамічністю страхового законодавства, що викликало труднощі для контингенту застрахованих. Так, зокрема, зміст, обсяг, організаційна структура та призначення соціального страхування розкриті у працях Н. Биховського²⁷, Н. Вигдорчика²⁸, А. Вишневецького²⁹, В. Гутцайта³⁰, А. Штейнберга³¹. Проблеми безробіття та забезпечення безробітних страховими допомогами розглядаються у брошурах М. Іткіна³², Л. Лівшиця³³, Н. Юріна³⁴. Особливості надання застрахованим медичної та профілактичної допомоги обґрунтовують І. Бавеський³⁵, А. Вайнштейн³⁶, М. Патлажан³⁷. Організаційні основи забезпечення у разі тимчасової чи постійної втрати працездатності висвітлювали Н. Вигдорчик³⁸, А. Вишневецький³⁹, Л. Гордон⁴⁰, В. Караваєв⁴¹, С. Койре⁴², Л. Фріц⁴³, Н. Юрін⁴⁴.

По мірі розвитку соціального страхування з'являються й перші історичні нариси у вигляді брошур, а згодом і книг, присвячених даній тематиці. Такі роботи не можна назвати науковими, оскільки написані вони, переважно відповідальними страховими працівниками без посилання на джерела та відповідного теоретичного аналізу. Разом з тим позитивним є те, що в основу їх змісту були покладені статистичні дані про діяльність місцевих страхових кас, що надходили до центрального управління соціального страхування. Щоправда, майже вся література була надрукована у Москві, а тому не відображала особливостей функціонування соціального страхування в радянській Україні.

Як правило, перші розвідки відображали діяльність страхових органів протягом окремих календарних чи операційних періодів. Так, в працях А. Вишневецького⁴⁵, Б. Данського⁴⁶, Б. Мілютіна⁴⁷, Л. Немченка⁴⁸ висвітлені

звітні результати роботи органів соціального страхування загалом або ж за певними напрямками діяльності. В окремі періоди звітні матеріали видавалися за загальною редакцією народного комісара праці СРСР Л. Немченка⁴⁹. З часом історичні нариси охоплювали значно триваліші хронологічні періоди або ж зосереджували увагу на конкретних напрямках роботи чи видах страхування. Так, загальні тенденції розвитку радянського соціального страхування розкриті у працях А. Вишневецького⁵⁰, Б. Мілютіна⁵¹, В. Пукке⁵², А. Штейнберга⁵³, Б. Чорного⁵⁴. Остання із них вийшла друком в Харкові і, незважаючи на популяризований характер, містила порівняльну характеристику діяльності Головоцстраху УСРР на фоні інших союзних республік. Висвітлюючи діяльність страхових органів з окремих напрямків, М. Лукомський⁵⁵ характеризував будівництво страхової медицини, В. Мар'янський⁵⁶ — проблеми соцстраху на селі, Б. Мілютін⁵⁷ — розвиток профілактичної роботи, З. Теттернборн⁵⁸ — забезпечення допомогою при частковій чи постійній втраті працездатності. Розвиток соціального страхування як економічної категорії у своїх працях обґрунтовували І. Вейцблін⁵⁹, Л. Забелін⁶⁰, Л. Мінц⁶¹, Є. Шатан⁶².

В окрему підгрупу варто виокремити брошури та книги інформативно-пропагандистського напрямку. Написані з марксистських позицій партійними функціонерами, вони були покликані демонструвати переваги радянського соціального страхування, а заодно і політичної системи над буржуазною. Усі вони були надзвичайно схожими за структурою та близькими за змістом, оскільки піддавали нещадній критиці попередні періоди розвитку соціального страхування та всіляко вихваляли його розвиток у радянську добу. Під вказану характеристику повною мірою підпадають праці Б. Данського⁶³, Б. Любимова⁶⁴, З. Теттернборн⁶⁵, М. Фабриканта⁶⁶. З метою пропаганди ідей радянського соцстраху у 1928 р. при ВЦРПС була створена секція з вивчення історії соціального страхування (Істсоцстрах). Уже в жовтні вийшов з друку перший збірник статей⁶⁷, присвячений розвитку дореволюційного соціального страхування. Опубліковані матеріали представляли тенденційну підбірку суб'єктивних спогадів активних учасників більшовицького страхового руху. По мірі вивчення архівів редколегія планувала видавати наступні збірники, присвячені іншим періодам, однак через політику згортання НЕПу діяльність секції була припинена.

Незважаючи на значну кількість літератури, що вийшла друком у 20-х рр., не можна перебільшувати її значення для наукового дослідження. Значна її частка відображала юридичні та економічні аспекти соціального страхування. Праці історичного спрямування характеризувалися політичною заангажованістю, тенденційністю підбору матеріалу, відображаючи загальні масштаби розвитку соціального страхування на фоні соціалістичного будівництва. Крім того, вказані роботи базувалися на загально-

союзному матеріалі, не відображаючи особливостей діяльності страхових органів УСРР.

Згорання НЕПу та відновлення соціалістичного наступу наприкінці 1920-х рр. викликало суттєві зміни в радянській соціальній політиці, спрямувавши її на потреби модернізації економіки. В таких умовах соціальне страхування із форми соціального захисту перетворюється в інститут соціально-побутового забезпечення робітників провідних галузей економіки. Головні завдання страхових органів у цей період полягали в стимулюванні трудової діяльності, заохоченні продуктивності праці, зміцненні трудової дисципліни. Характерні риси нового періоду знайшли відображення і в літературі, що виходила друком в 30-х рр. ХХ ст., чисельність якої у порівнянні з попереднім періодом суттєво зменшилася.

Перша особливість, яку слід відмітити при характеристиці літератури зазначеного періоду, — це повна відсутність робіт із теорії соціального страхування. Тлумачення змісту радянського соцстраху стає прерогативою партійних функціонерів. Так, А. Баріт та Б. Мілютін⁶⁸, М. Блюмін⁶⁹, А. Лібстер⁷⁰, Б. Любимов⁷¹, формуючи у своїх працях основні принципи радянського соцстраху реконструктивного періоду, не лише відмежовувалися від основної захисної функції даного інституту, але й піддавали критиці надбання теоретиків попереднього періоду.

У 1930-х роках продовжували виходити друком популярні видання із соціального страхування, що знайомили з нормами страхового законодавства. У брошурах Й. Борисова⁷², Н. Биховського⁷³, Л. Гейфмана⁷⁴, Г. Гецова⁷⁵, Є. Койре⁷⁶ описано порядок призначення та виплати страховими касами допомог та пенсій застрахованим. Важливим є те, що значна частка таких видань опублікована в Україні із врахуванням особливостей республіканського законодавства. У той же час вагоме місце в роботах відводилося ідеологічному обґрунтуванню радянського соцстраху. Так, переважна більшість авторів основу успіхів соцстраху вбачали в перемозі соціалізму, а тому пророкували ліквідацію основ соцстраху в капіталістичних країнах. Зважаючи на те, що в період суцільної колективізації радянська влада з метою соціального розшарування села проголосила поширення страхових допомог на сільських наймитів, популярні видання широко рекламували дану ідею⁷⁷.

В умовах модернізації економіки основним завданням у сфері трудових відносин було формування стійких промислових кадрів та виховання в них соціалістичного ставлення до праці. У соціальному страхуванні такі вимоги реалізовувалися через значну диференціацію допомог та пенсій для застрахованих. Розміри соціальних виплат були поставлені в залежність від безперервного трудового стажу, членства в профспілках, галузі виробництва тощо. Для орієнтації страхових працівників у нормах громіздкого законо-

давства Союзною радою соціального страхування видавалися методичні матеріали допоміжного характеру. Такі рекомендації стосувалися організації роботи страхових органів⁷⁸, сплати страхових внесків⁷⁹, визначення страхового стажу⁸⁰, правильності призначення розмірів допомог та пенсій⁸¹.

Протягом 1930-х рр. продовжували виходити друком коментарі до чинного законодавства, однак кількість їх суттєво зменшується, при цьому всі вони без виключення стосувалися союзного законодавства. За внутрішньою будовою коментарі містили нормативні акти як загальних положень соціального страхування⁸², так і окремих його видів⁸³.

Окрім коментарів, практичними посібниками, що регулювали діяльність органів соціального страхування, були збірники законодавства та довідники. Головним чином, збірники законодавства перевидавалися по мірі внесення змін і будувалися за універсальним зразком⁸⁴ або ж за напрямками страхування⁸⁵. Кожен із них містив вступну частину, в якій обґрунтовувалася доцільність видання збірника. Довідники, в переважній більшості, стосувалися тарифікації підприємств щодо сплати внесків та визначення розмірів допомог та пенсій⁸⁶.

Література історичного характеру 1930-х рр. представлена невеликими брошурами, написаними відповідальними страховими працівниками. Так, Н. Биховський⁸⁷, А. Горбунов і М. Фрідьєв⁸⁸ у своїх працях подали загальну характеристику системи соціального страхування в СРСР, П. Вардунас⁸⁹ висвітлив участь професійних спілок у соціальному страхуванні, В. Караваєв та Я. Тидеман⁹⁰ розкрили організаційну структуру страхових органів, В. Карибський⁹¹ і М. Лукомський⁹² акцентували увагу на організації медичної допомоги застрахованим. Виняток складає робота Л. Забеліна⁹³, в якій відображено роль і значення соціального страхування в житті радянського робітника. На основі загальносоюзних статистичних матеріалів автор досліджує обсяг забезпечення соціальними допомогами промислових робітників у 1924–1929 рр.

Отже, реорганізація державного соціального страхування та пристосування його до потреб модернізації економіки в умовах соціалістичного наступу 1930-х рр. корінним чином визначили характер праць вказаного періоду. Замість підданих нещадній критиці теоретичних досліджень соціального страхування періоду НЕПу, основну масу літератури склали брошури та статті пропагандистсько-ідеологічного спрямування, метою яких було обґрунтування нових принципів соціальної політики радянської держави і засудження основ зарубіжного страхового законодавства.

1940–50-ті роки в радянській історіографії характеризувалися послабленням уваги до проблем соціального страхування. Відхід від соціального страхування як провідної форми соціального захисту, що проявився у втраті фінансової самостійності страхових фондів, перенесенні ваги з призначення

допомог і пенсій після 1937 р. до наркомату соціального забезпечення та виплаті соціальних допомог працюючим на підприємствах, нівелював потребу в існуванні територіальних органів соціального страхування. Зважаючи на це, метою видання окремих інструктивно-довідкових матеріалів⁹⁴ було ознайомлення з основами радянського соцстраху профспілкових активістів і осіб, що виконували роль страхових агентів на громадських засадах. Проте у цей період були започатковані й перші спроби наукового осмислення інституту соціального страхування як однієї з форм соціального захисту населення. Так, у 1951 р. у видавництві Академії наук було опубліковано працю А. Краснопольського⁹⁵, в якій автор з правової точки зору проаналізував основні принципи радянського державного соціального страхування через порівняння із законодавством капіталістичних країн. Протягом 50-х років двічі перевидавалася книга В. Караваєва⁹⁶, присвячена характеристиці чинного страхового законодавства. Заслуговує на увагу й навчальний посібник за редакцією Г. Москаленка⁹⁷, виданий у 1953 р. для слухачів шкіл профруху. Перша глава книги присвячена історії становлення та розвитку соціального страхування в СРСР, його розвитку у країнах «народної демократії», а також у капіталістичних і колоніальних державах. Соціальне страхування частково аналізувалося в контексті пенсійного⁹⁸ та соціального⁹⁹ забезпечення.

Історіографія 60–80-х рр. ХХ ст. характеризується, передусім, виданням багатотомних фундаментальних праць, фрагменти яких пов'язані з діяльністю органів соціального страхування в Україні у досліджуваній період. Так, у сьомому томі десяти томного видання «Історія Української РСР»¹⁰⁰, присвяченому аналізу розвитку республіки у 1921–1941 рр., підвищення матеріального рівня трудящих автори пов'язували із запровадженням «суспільних фондів споживання», у створенні яких неабияку роль відіграла система соціального страхування. Про збільшення фондів заробітної плати робітників за рахунок коштів соцстраху в 1920-х рр. повідомлялося й у другому томі видання «Історія робітничого класу Української РСР»¹⁰¹. Зосереджуючись повністю на проблемі матеріального добробуту робітничого класу, автори не ставили своїм завданням розкриття функціональних ознак системи соцстраху, характеристики діяльності її органів. Виняток складають брошури Є. Родіонової¹⁰², в яких подано нариси з історії соціального страхування в СРСР та в капіталістичних країнах. Оскільки вказані видання готувалися як навчальні посібники для лікарів, основна увага акцентувалася на медичному страхуванні. Інший вид — страхування безробіття був розглянутий Л. Рогачевською¹⁰³ в контексті заходів щодо боротьби із безробіттям в СРСР 1917–1930-х рр. З'явилися наукові розвідки, що характеризували соціальну структуру радянського суспільства¹⁰⁴. Місце і значення суспільних фондів споживання для підвищення життєвого рівня

населення в рамках пануючої радянської ідеології обґрунтував у своїх брошурах А. Грищинський¹⁰⁵. Ідея взаємозв'язку радянської соціальної політики і права покладена в основу праці В. Попкова¹⁰⁶.

З юридичних позицій, в системі права соціального забезпечення соціальне страхування розглядали В. Андрєєв¹⁰⁷, Р. Іванова та В. Тарасова¹⁰⁸, А. Козлов¹⁰⁹, М. Тулісов¹¹⁰, К. Батигін¹¹¹. Фрагментарне висвітлення діяльності органів соціального страхування можна знайти в роботах з історії робітничого класу досліджуваного періоду¹¹². Інформативну цінність склали також бібліографічні покажчики з трудового права¹¹³ та права соціального забезпечення¹¹⁴.

Отже, радянська історіографія, здебільш, висвітлювала соціальне страхування в руслі інтерпретації тих чи інших інститутів та заходів держави, спрямованих на підвищення добробуту радянського народу. Висвітлюючи історію суспільства з позицій формаційно-класового аналізу системних явищ, через призму щоденних успіхів соціалістичного будівництва, дослідники намагалися показати в своїх працях, перш за все, турботу радянської держави про своїх громадян в усіх сферах праці та побуту, наголошуючи на перевагах власної політичної системи. Державне соціальне страхування, що функціонувало впродовж 20–30-х рр., навіть пристосоване до радянської дійсності, розглядалося як буржуазний інститут, тимчасово запроваджений в умовах ринкових відносин для соціального захисту робітників та службовців.

В статье анализируются труды советских исследователей, посвящённые изучению системы социального страхования как одной из организационно-правовых форм социальной защиты рабочих и служащих в 20–30-х гг. XX в.

Ключевые слова: *новая экономическая политика, советская историография, социальная защита, социальное страхование.*

In article are analysed works of the soviet researchers, denoted study of the system of the social insurance as one of organizing-legal forms of social protection worker and serving in the 20–30th of the 20th century.

Key words: *new economic policy, soviet historiography, social protection, social insurance.*

¹ Вигдорчик Н.А. Библиография по социальному страхованию и обеспечению на русском языке. — М.: НКСО, 1922. — 25 с.; Любимов Б. Социальное страхование. Указатель важнейших книг, брошюр и журнальных статей на русском языке. — М: Вопросы труда, 1924. — 62 с.

² Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып 5. Страхование от несчастных случаев и травматологическая экспертиза. — М., Ленинград: Книга, 1925. — 183 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып. I. — Теоретические основы социального страхования. — М.-Петроград: Книга, 1919. — 139 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып. 2. Страхование на случай болезни в Западной Европе. — М.-Петроград: Книга, 1922. — 135 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып. 3. Страхование на случай болезни в России. — М.-Петроград: Книга, 1922. — 155 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып. 4. Кассовая медицина. — М.-Петроград: Книга, 1923. — 152 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. Вып. 6. Статистика профессионального травматизма. — М.-Петроград: Книга, 1922. — 104 с.; Вигдорчик Н.А. Теория и практика социального страхования. — Вып. 7. Страхование профессиональных заболеваний. — М.-Ленинград: Книга, 1926. — 112 с.

³ Чекий А. (В. Яроцкий). Социальное страхование. (Введение в теорию). — М.: Изд. ЦСПС, 1924. — 27 с.

⁴ Теттенборн З. Советское социальное страхование. Изд. 3-е. — М.: Вопросы труда, 1929. — 139 с.

⁵ Забелин Л. Теоретические основы социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1926. — 223 с.

⁶ Баевский И.Л. и Эмдин Я.Р. Действующее законодательство по социальному страхованию. (С комментариями). Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1928. — 582 с.; Баевский И.Л. Практика социального страхования в СССР. — М.: Вопросы труда, 1925. — 208 с.; Быховский Н.И., Гутерман Б.Н. и Любимов Б.А. Действующее законодательство об обеспечении в порядке социального страхования по случаю инвалидности и по случаю потери кормильца семьи. (Практический комментарий). — М.: Гострудиздат, 1929. — 207 с.

⁷ Вишневецкий А. Пенсии за исключительные заслуги и выслугу лет. (Пенсии персональные, учительские, академические). — М.: Вопросы труда, 1927. — 94 с.; Гутерман Б.Н. Действующие законы о назначении и выдаче дополнительных пособий по социальному страхованию. Практический комментарий. — М.: Гострудиздат, 1929. — 52 с.; Караваев В.В. и Гутерман Б.Н. Обеспечение инвалидов труда и семей умерших рабочих и служащих. — М.: «Право и жизнь», — 1927. — 55 с.; Караваев В.В. Пособия по болезни. Изд. 2-е. — М.: Труд и книга, 1927. — 35 с.; Кац Р.Р. Практический комментарий к действующему законодательству по обеспечению в порядке социального страхования по безработице. (на 1 декабря 1929 г.). — М., 1929. — 140 с.; Тидеман Я. Обеспечение семей умерших рабочих. — М.: «Труд и книга», 1926. — 18 с.; Фрейман И.И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями — Харьков: Вопросы труда, 1927. — 108 с.

⁸ Быховский Н.И. Новый закон о социальном страховании батраков. — М.: Вопросы труда, 1928. — 64 с.; Гутерман Б. и Эмдин Я. Новый закон об обеспечении при временной нетрудоспособности. Практический комментарий. М.: Вопросы труда, 1927. — 112 с.; Кузятин В.Д. Новый закон о пенсионном обеспечении работников просвещения. (Как народному учителю получить пенсию за выслугу лет). Изд. 2-е. — М.: Гострудиздат, 1929. — 40 с.; Кузятин В.Д. Новый закон об обеспечении безработных. (Пособие по безработице и как его получить). Изд. 3-е. — М.: Вопросы труда, 1927. — 46 с.; Милютин Б. Новый закон о пенсиях инвалидам труда. — М.: Вопросы труда, 1927. — 47 с.

⁹ Эрдели Б.В. Законодательство о труде в зарубежных странах. — Вып. 3. Социальное страхование. Сравнительный обзор иностранного и советского законодательства. — М.: Вопросы труда, 1927. — 45 с.

¹⁰ Быховский Н.И. Новый закон о пенсиях инвалидам труда и семьям потерявшим кормильца. Общедоступное изложение нового пенсионного закона. — М.: Вопросы труда, 1928. — 47 с.; Быховский Н.И. Страхкасса.: Общедоступные беседы с рабочими о социальном страховании, с приложением популярного справочника. — М.: Гострудиздат, 1924. — 95 с.; Быховский Н.И. Страхование рабочих на случай увечий. Общедоступная беседа с рабочими о несчастных случаях на фабриках и заводах. — М.: Гострудиздат, 1924. — 23 с.

¹¹ Баевский И.Л. Справочник застрахованного. Социальное страхование рабочих, служащих, инвалидов, безработных и членов их семей. — М.: Вопросы труда, 1923. — 174 с.; Барит А.В., Милютин Б.Т. Социальное страхование: Пособие для страховых кружков и профшкол. — М.: Вопросы труда, 1928. — 206 с.; В помощь страховому работнику. Справочник постановлений и распоряжений по выдаче пособий и пенсий застрахованным и по оказанию лечебной помощи. — М.: Издание дорстрахкасси, 1928. — 107 с.; Гутерман Б.Н. и Эмдин Я.Р. Справочник по социальному страхованию (для страхователей). — М.: Вопросы труда, 1929. — 145 с.; Справочник застрахованного по вопросам социального страхования. — Днепропетровск, 1929. — 164 с.; Справочник застрахованного. — Одесса: Издательство общестраховой кассы, 1924. — 35 с.; Справочник по охране труда и социальному страхованию. Под ред. С. Каплуна. — М.-Л.: Вопросы труда, 1924. — 338 с.; Тидеман Я. Справочник застрахованного. Популярное изложение. — М.: Вопросы труда, 1925. — 142 с.; Тидеман Я.Г., Караваев В.В. Справочник застрахованного. — М.: Вопросы труда, 1927. — 139 с.; Трефилов И.М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1927. — 428 с.; Фишман С. Довідна книжка застрахованого. Що повинен знати кожен застрахований робітник та службовець про порядок одержання допомоги, пенсії, меддопомоги? — Черкаси, 1927. — 134 с.

¹² Биховський Н.І. Пам'ятка робітника і службовця про страхову касу. — Харків: Питання праці. 1926. — 32 с.

¹³ Вигдорчик Н.А. Врачебная экспертиза при неработоспособности: Руководство для экспертов. — М.: НКСО, 1922. — 105 с.; Вигдорчик Н.А. Методика врачебно-страховой экспертизы. — М.: Вопросы труда, 1928. — 180 с.

¹⁴ Штейнберг А.П. Медицинская помощь застрахованным: Краткое руководство для работников профсоюзов и страховых организаций. — М.: Вопросы страхования, 1923. — 138 с.; Штейнберг А.П. Страхкасси и медпомощь. — М.: Вопросы страхования, 1926. — 127 с.

¹⁵ Файнгольд Б.М. Как строятся органы социального страхования. — М.: Вопросы труда. — 48 с.; Файнгольд Б.М. Задачи завкомов и месткомов в области социального страхования. Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1926. — 47 с.

¹⁶ Торговицкий И.Г. Руководство по инструктированию страховых касс. — М.: Вопросы труда, 1926. — 138 с.

¹⁷ Вигдорчик Н.А. Постановка статистики в кассах социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1924. — 75 с.

¹⁸ Граве Д.А. Математика социального страхования. Общедоступное изложение для неспециалистов. — Л.: Государственное издательство, 1924. — 140 с.

- ¹⁹ Наумов Н.М., Либерман А.М. Советское социальное страхование. Как получать обеспечение. — М.: Издательство Ленинградского губпрофсовета, 1928. — 116 с.
- ²⁰ Каплан Е.И. Назначение и выдача пособий по временной нетрудоспособности и дополнительным видам. — М.: Гострудиздат, 1929. — 77 с.
- ²¹ Кузятин В.Д. Пособие по безработице и как его получить. Изд.2-е. — М.: Вопросы труда, 1926. — 30 с.
- ²² Караваев В.В. Уплата взносов в кассу социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1926. — 40 с.
- ²³ Немченко Л.П. Опыт построения бюджета по социальному страхованию. — М.: Вопросы труда, 1925. — 31 с.
- ²⁴ Вайнштейн А.И. Основы построения бюджета медицинской помощи застрахованным. — М.: Вопросы страхования, 1925. — 45 с.
- ²⁵ Громов Н.А. Судебная практика по делам социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1927. — 64 с.
- ²⁶ Гутцайт В., Лирцман М. Бесспорно-принудительный порядок взыскания платежей на социальное страхование. Практическое руководство с приложением действующего законодательства и форм делопроизводства. — М.: Вопросы труда, 1926. — 176 с.
- ²⁷ Быховский Н.И. Что дает рабочему социальное страхование. — М.: НКСО, 1922. — 34 с.; Быховский Н.И. Что такое страховые кассы. — М.: Вопросы страхования, 1923. — 36 с.; Быховский Н.И. Работница и социальное страхование. Изд. 3-е. — М.: Гострудиздат, 1926. — 28 с.
- ²⁸ Вигдорчик Н.А. Что должен знать каждый рабочий и служащий, застрахованный в кассе социального страхования. — М.,Л., 1924. — 30 с.; Вигдорчик Н.А. Социальное страхование в общедоступном изложении. — М.: Вопросы труда, 1927. — 190 с.
- ²⁹ Вишневецкий А. К вопросу о круге лиц подлежащих социальному страхованию. — М.: Вопросы труда, 1925. — 95 с.
- ³⁰ Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования). Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1926. — 64 с.
- ³¹ Штейнберг А.П. Зачем нужно рабочему социальное страхование? — М.: Труд и книга, 1923. — 55 с.; Штейнберг А.П. Что дает рабочему социальное страхование. Изд. 3-е. — М.: «Труд и книга», 1924. — 80 с.; Штейнберг А. Октябрь и социальное страхование. (Популярный очерк.). — М.: Труд и книга, 1925. — 48 с.
- ³² Іткін М. Про грошеву та трудову допомогу безробітним. — Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1929. — 40 с.
- ³³ Лившиц А. Трудовые коллективы безработных на Украине. (популярный очерк) — Харьков: Вопросы труда, 1929. — 45 с.
- ³⁴ Юрин Н. Как получить из страховой кассы пособие по безработице. — М.: Вопросы труда, 1929. — 16 с.
- ³⁵ Баевский И.Л. Врачебно-контрольные комиссии: Популярный очерк для страховых уполномоченных. — М.: Вопросы труда, 1924. — 120 с.; Баевский И.Л. Дома отдыха, санатории, курорты и здоровье застрахованных. Изд. 3-е. — М.: Вопросы труда, 1928. — 69 с.
- ³⁶ Вайнштейн А.И. Организация медицинской помощи застрахованным: Популярный очерк. — М.: Вопросы страхования, 1923. — 52 с.

³⁷ Патлажан М. Что должен знать каждый застрахованный о рабмеде. — Одесса. — 1927. — 48 с.

³⁸ Вигдорчик Н.А. Обеспечение инвалидности при несчастных случаях и профессиональных заболеваниях. (Общедоступный очерк). — М.: Вопросы труда, 1926. — 31 с.; Вигдорчик Н.А. Что такое инвалидность и в чем заключается экспертиза инвалидности (Общедоступный очерк). — М.: Вопросы труда, 1921. — 31 с.

³⁹ Вишневецкий А. Обеспечение инвалидов труда. Популярное изложение действующих в СССР законов об обеспечении инвалидов труда и семейств трудящихся, потерявших кормильца. — М.: Вопросы труда, 1926. — 123 с.

⁴⁰ Гордон Л. Як дістати з страхової каси допомогу з причин недуги. — Харків: Питання праці, 1926. — 28 с.

⁴¹ Караваев В.В. Учительские пенсии. Что такое учительская пенсия и как ее можно получить. — М.: «Труд и книга», 1926. — 23 с.

⁴² Койре Е. Как инвалиду труда получить пенсию. — Х.: Украинский рабочий, 1928. — 33 с.

⁴³ Фриц Л.С. Как инвалиду труда получить пенсию. — М.: «Труд и книга», 1926. — 27 с.

⁴⁴ Юрин Н. Как получить из страховой кассы пособие по временной нетрудоспособности (по болезни, беременности, карантину, уходу за членами семьи). — М.: Вопросы труда, 1929. — 15 с.

⁴⁵ Вишневецкий А.И. Обзор социального страхования за 1923 год. — М.: Вопросы труда, 1925. — 190 с.

⁴⁶ Данский Б.Г. Первый год советского социального страхования. — М.: Вопросы страхования, 1923. — 15 с.; Данский Б.Г. Второй год советского социального страхования. — М.: Вопросы страхования, 1923. — 14 с.

⁴⁷ Милютин Б.Т. Санатории и дома отдыха страховых организаций (1924–1925). — М.: Вопросы труда, 1925. — 76 с.

⁴⁸ Немченко Л.П. Социальное страхование в Союзе ССР. 1924–1926. — М.: Вопросы труда, 1927. — 103 с.; Немченко Л.П. Социальное страхование в 1923–1924 гг. — М.: Вопросы труда, 1925. — 84 с.; Немченко Л.П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. — М., 1923. — 36 с.

⁴⁹ Краткий обзор социального страхования за 1924–1926 гг.: Сборник материалов. / Под общей ред. Л.П. Немченко. — М., 1927. — 26 с.; Краткий обзор социального страхования за 1926–1928 гг.: Сборник статей Вл. Гутцайта и др. / Под общей ред. Л.П. Немченко. — М.: Вопросы труда, 1928. — 56 с.

⁵⁰ Вишневецкий А. Развитие законодательства о социальном страховании в России. Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1926. — 238 с.

⁵¹ Милютин Б. Три года советского социального страхования. — М.: Вопросы труда, 1926. — 72 с.

⁵² Пукке В. Сжатый очерк социального страхования в России и СССР. Пособие для докладчиков отчетной компании страхкасс и членов кружков профессионального движения и социального страхования на Дальнем Востоке. — Хабаровск: «Амурская правда», 1927. — 92 с.

⁵³ Штейнберг А.П. Социальное страхование (Краткие итоги, задачи и перспективы). — М.: «Труд и книга», 1924. — 33 с.

⁵⁴ Чорний Б. Соціальне страхування. — Х.: Український робітник, 1927. — 113 с.

⁵⁵ Лукомский М.Я. Строительство рабочей медицины. — М.: Вопросы страхования, 1924. — 171 с.

⁵⁶ Марьянский В. Безработица, КВП и соцстрах на селе. — Одесса: «Полиграф», 1928. — 54 с.

⁵⁷ Милютин Б.Т. Санаторно-курортная работа страховых касс. — М.: Вопросы труда, 1928. — 31 с.

⁵⁸ Теттенборн З. Пенсионное обеспечение инвалидов труда и членов семейств застрахованных. — М.: Вопросы труда, 1927. — 76 с.; Теттенборн З. Страхование на случай безработицы, болезни и материнства. — М.: Юриздат, 1928. — 139 с.

⁵⁹ Вейцблит И. Безработица на Украине в 1923–1925 гг. — Х.: Вопросы труда, 1926. — 51 с.

⁶⁰ Забелин Л.В. Пути и судьбы социального страхования. Краткий очерк экономических основ социального страхования. Изд. 2-е. — М.: Гострудиздат, 1929. — 112 с.; Забелин Л.В. и Эмдин Я.Р. Промышленность и социальное страхование. — М.: Вопросы труда, 1928. — 128 с.

⁶¹ Минц Л.Е. Труд и безработица в России (1921–1924 гг.) / Под ред. С.Г. Струмилина. — М.: Вопросы труда, 1924. — 72 с.

⁶² Шатан Е.О. Проблема безработицы на Украине. Материалы к построению пятилетнего и генерального плана. — Вып. X. — Х.: Изд. Госплана УССР, 1929. — 143 с.

⁶³ Данский Б.Г. Социальное страхование раньше и теперь. Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1928. — 251 с.; Данский Б.Г. Советское социальное страхование: Царские, меньшевистские и советские законы. — М.: НКСО, 1922. — 24 с.; Данский Б.Г. Соцстрах за границей. — М.: Вопросы труда, 1927. — 46 с.

⁶⁴ Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем. Изд. 3-е. — М.: Вопросы труда, 1925. — 128 с.

⁶⁵ Теттенборн З. Страхование рабочих как результат классовой борьбы. Изд. 2-е. М.: Изд-во НКСО, 1923. — 16 с.

⁶⁶ Фабрикант М.Л. Социальное страхование по советским законам. — М.: Вопросы труда, 1924. — 32 с.

⁶⁷ Материалы по истории социального страхования. Сборник первый. — М.: Вопросы труда, 1928. — 384 с.

⁶⁸ Барит А., Милютин Б. Основы социального страхования. — М.: Профиздат, 1938. — 200 с.; Барит А.В., Милютин Б.Т. Основные принципы социального страхования: Лекции. — М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1933. — 88 с.; Барит А.В., Милютин Б.Т. Социальное страхование при диктатуре пролетариата. — М.: Профиздат, 1932. — 61 с.

⁶⁹ Блюмин М.Ф. Реорганизованный соцстрах. — М.-Л.: Красный пролетарий, 1932. — 32 с.

⁷⁰ Либстер А.Н. Соцстрах и производительность труда. — М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932. — 47 с.

⁷¹ Любимов Б.А. Очерки по истории социального страхования в России и СССР. — М.: Гострудиздат, 1930. — 64 с.; Любимов Б. Против извращения основ советского соцстраха. — М.: Профиздат, 1934. — 133 с.

⁷² Борисов Й. Що дає соцстрах робітників. — Харків: Український робітник, 1935. — 35 с.

⁷³ Быховский Н.И. Как получить пенсию по старости. — М.: Гострудиздат, 1930. — 40 с.

⁷⁴ Гейфман Л. Як забезпечують інвалідів праці та членів родини померлих робітників і службовців. — Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР. — 1930. — 30 с.

⁷⁵ Гецов Г.Б. Как работнице получить отпуск и пособие по беременности. Изд. 4-е. — М.: Гострудиздат, 1930. — 32 с.

⁷⁶ Койре С. Кому й як страхові каси видають додаткові види допомоги. / На народжену дитину та похорон. — К.: Держтрудвидав, 1930. — 32 с.; Койре С. Пенсія старим робітникам. — Харків: Держтрудвидав, 1930. — 48 с.; Койре С. Яку допомогу дає безробітному страхова каса? — Харків: Держтрудвидав, 1930. — 30 с.

⁷⁷ Быховский Н.И. Какую помощь оказывает страховая касса батракам и пастухам. Изд. 2-е. — М.: Гострудиздат, 1930. — 31 с.; Койре С. Як страхові каси забезпечують наймитів. — Харків: Держтрудвидав, 1930. — 32 с.; Гейфман Л. Як наймитові одержувати допомогу за безробіттям і тимчасовою непрацевдатністю та пенсією?. — Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1931. — 32 с.

⁷⁸ Кравченко И.Ф. В помощь профработнику в работе по социальному страхованию: Сборник основных инструкций, правил и постановлений по социальному страхованию. — Харьков: «Украинский работник», 1935. — 195 с.; Моисеенко Н.Н. В помощь выплатному пункту социального страхования при организации работы. — М.-Л.: Соцэкономиздат, 1932. — 53 с.

⁷⁹ Голощанов В.А. Расчеты по социальному страхованию: Страховые взносы и пособия по социальному страхованию. — Л.: «Советский печатник», 1938. — 49 с.; Горбунов А.И. Как составить смету по социальному страхованию. — М.: Профиздат, 1935. — 70 с.; Лирцман М.И. Уплата взносов на социальное страхование: Практическое руководство. — М.: Профиздат, 1935. — 135 с.

⁸⁰ Фриц Л. С. Как установить трудовой стаж для получения пенсии. Изд. 3-е. — М.: Гострудиздат, 1930. — 29 с.

⁸¹ Караваев В., Трефилов И. Назначение и выдача пособий по временной нетрудоспособности, на рождение ребёнка и погребение. — М.: Профиздат, 1934. — 120 с.; Полещук Д.А. Практическое руководство по временной и стойкой нетрудоспособности. — Горький: Полиграф, 1933. — 78 с.; Бобков И. Как проверить правильность назначения и выплаты пенсий. — М.: Профиздат, 1939. — 86 с.

⁸² Горбунов А.И., Гутерман Б.Н., Усиков А.Я. Действующее законодательство по социальному страхованию СССР и РСФСР. Под ред. проф. Е.Н. Даниловой. — М.: Гострудиздат, 1930. — 774 с.; Догадов В.М. Социальное страхование. Основы советского законодательства о социальном страховании. — М.: Гострудиздат, 1930. — 114 с.; Туровский Ф.Я. Основные законы по труду и социальному страхованию. В вопросах и ответах. Под ред. В.Ф.Сикорского, Н.Р. Вейсгант. — М.: Профиздат, 1938. — 208 с.

⁸³ Бухаров И. и Кац Р. Действующее законодательство по обеспечению при временной нетрудоспособности. (Комментарий). — М.: Вопросы труда, 1930. — 111 с.; Быховский Н.И., Гутерман Б.Н., Любимов Б.А. Законы о пенсиях в порядке социального страхования по старости. — М.: Гострудиздат, 1930. — 116 с.; Гутерман Б. и Эмдин Я. Действующие законы об обеспечении по временной нетрудоспособности. Практический комментарий. Изд. 3-е. — М.-Л.: Госсосоэкономиздат, 1931. — 128 с.; Кац Р.Р. Практический комментарий к действующим правилам по обеспечению дополнительными видами пособий в порядке социального страхования. — М.: Гострудиздат, 1930. — 64 с.

⁸⁴ Бухаров И.В. и др. Сборник важнейших постановлений и директивных материалов по труду и социальному страхованию в лесной промышленности. — М.: ЦК Союза леса и сплава Центра и Юга, 1939. — 562 с.; Инютин Г. Соцстрах на новом этапе. Систематический сборник директивных и законодательных материалов. — М.: «Советское законодательство», 1931. — 85 с.; Кац Р. и Сорокин Н. Социальное страхование. Сборник законодательных и директивных материалов. Изд. 2-е. — М.: Профиздат, 1936. — 498 с.

⁸⁵ Каплан Е.И. Обеспечение по временной нетрудоспособности и дополнительным видам. Изд. 2-е. — М.: Гострудиздат, 1930. — 92 с.; Каплан Е.И. Пенсионное обеспечение в порядке соцстрахования. — М.: Гострудиздат, 1930. — 100 с.; Караваев В., Трефилов И. Пособия по социальному страхованию. Изд. 3-е. — М.: Профиздат, 1937. — 182 с.; Караваев В.В. Пособия по болезни. Изд. 4-е. — М.: Гострудиздат, 1930. — 64 с.; Кац Р. и Сорокин И. Пенсии по социальному страхованию. Сб. законодательных и директивных материалов. — М.: Профиздат, 1935. — 152 с.

⁸⁶ Громов Н.А. Справочник по социальному страхованию — тарификации предприятий и учреждений, взиманию страховых взносов и выплате пособий и пенсий. — Л.: Издательство Леноблисполкома и Ленсовета, 1934. — 211 с.; Печников Г.И. Справочник для предприятий и учреждений по выплате пособий и пенсий по социальному страхованию. — Л.: Издательство Леноблисполкома и Ленсовета, 1933. — 116 с.; Справочник по вопросам труда и социального страхования. Составили: Фурман М., Данилевич В. — М.: Вопросы труда, 1939. — 128 с.

⁸⁷ Быховский Н.И. Социальное страхование в СССР / Под. ред. Д.И. Ефимова. — М.: Власть советов, 1930. — 40 с.

⁸⁸ Горбунов А., Фридьев М. Государственное социальное страхование в СССР. — М.: Профиздат, 1938. — 40 с.

⁸⁹ Вардунас П. Профессиональные союзы и социальное страхование. Изд. 3-е, доп. и переработ. — М.: Гострудиздат, 1930. — 64 с.

⁹⁰ Караваев В.В., Тидеман Я.Г. Организационная система социального страхования. — М.-Л.: Государственное издательство экономической литературы, 1932. — 24 с.

⁹¹ Карибский В. Основы организации медицинской помощи застрахованным. — М.: Советское издательство, 1931. — 108 с.

⁹² Лукомский М.Я. Медицинская помощь застрахованным. — М.: Гострудиздат, 1930. — 16 с.

⁹³ Забелин Л.В. Социальное страхование в жизни рабочего СССР. — М.: Гострудиздат, 1930. — 90 с.

⁹⁴ Кац Р. и Сорокин Н. Справочник по социальному страхованию для фабзавместкомов. Изд. 4-е. — М.: Профиздат, — 1940. — 371 с.; Кац Р.Р. Пенсии по государственному социальному страхованию. Сб. постановлений и распоряжений. — М.: Профиздат, 1948. — 232 с.; Крашенинников А. В помощь страховому агенту. — М.: Гострудиздат, 1943. — 120 с.; Лирцман М., Моргулев О. Взносы на социальное страхование. Инструктивно-справочное пособие. Изд. 4-е. — М.: Профиздат, 1940. — 112 с.; Трефилов И. Краткий справочник по государственному социальному страхованию для советов и цеховых комиссий по социальному страхованию. — М.: Профиздат, 1950. — 143 с.

⁹⁵ Краснопольский А.С. Основные принципы советского государственного социального страхования. — М.: Изд-во АН СССР, 1951. — 142 с.

⁹⁶ Караваев В.В. Социальное страхование в СССР. — М.: Юридическая литература, 1955. — 174 с.; Караваев В. В. Социальное страхование в СССР. Изд. 2-е. — М.: Госюриздат, 1959. — 239 с.

⁹⁷ Государственное социальное страхование. Учебное пособие для слушателей школ профдвижения. Под ред. Г.К. Москаленка. — М.: Профиздат, 1953. — 224 с.

⁹⁸ Волуйский Н. и Маслова Е. Пенсионное обеспечение в СССР. — М.: Госфиниздат, 1958. — 112 с.

⁹⁹ Аралов В.А., Левшин А.В. Социальное обеспечение в СССР. — М.: Госполитиздат, 1959. — 95 с.

¹⁰⁰ История Украинской ССР. В 10 тт. Т. 7. Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921–1941). За ред. С.В. Кульчицкого. — К.: Наукова думка, 1984. — 719 с.

¹⁰¹ Історія робітничого класу Української РСР. У 2 тт. Т. 2. — К.: Наукова думка, 1967. — 508 с.

¹⁰² Родионова Е.И. История социального страхования в СССР. Учебное пособие для врачей под ред. Н.А. Виноградова. Вып. 1. — М.: Профиздат, 1966. — 34 с.; Родионова Е.И. Социальное страхование в капиталистических странах. Учебное пособие для врачей под ред. Н.А. Виноградова. Вып. 4. — М.: Профиздат, 1966. — 46 с.

¹⁰³ Рогачевская Л.С. Ликвидация безработицы в СССР 1917–1930 гг. — М.: Наука, 1973. — 382 с.

¹⁰⁴ Изменение социальной структуры советского общества 1921 — середина 30-х годов / Авт. кол.: В.М. Селунская, Ю.С. Кукушкин, А.М. Панфилова и др. — М.: Мысль, 1979. — 342 с.

¹⁰⁵ Грищинський А.О. Ленінська програма соціального страхування в дії. — К.: Держполітвиддав, 1967. — 47 с.; Грищинський А.О. Соціальне страхування в Радянському Союзі. — К.: Держполітвиддав, 1965. — 23 с.

¹⁰⁶ Попов В.Д. Социальная политика Советского государства и право. — М.: Издательство Московского университета, 1979. — 342 с.

¹⁰⁷ Андреев В.С. Правоотношения по государственному социальному страхованию в СССР. — М.: Издательство Московского университета, 1962. — 64 с.; Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. — М.: Юридическая литература, 1987. — 350 с.

¹⁰⁸ Иванова Р.Н., Тарасова В.А. Предмет и метод советского права социального обеспечения. — М., 1983. — 168 с.

¹⁰⁹ Козлов А.Е. Социальное обеспечение в СССР. — М.: Наука, 1981. — 184 с.

¹¹⁰ Тулисов М.П. Социальное обеспечение в СССР и буржуазных государствах. — М.: Юридическая литература, 1984. — 127 с.

¹¹¹ Батыгин К.С. Возникновение и развитие социального страхования в СССР // Советское государство и право. — 1977. — № 9. — С. 38–45.

¹¹² Бойко Н.К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства. (Анализ массовых статистических источников 20–30-х гг.) — К.: Вища школа, 1990. — 153 с.; Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. — К.: Наукова думка, 1986. — 213 с.; Диденко Г.Д. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921–1925). — К.: Издание академии наук УССР. — 1962. — 375 с.; Слуцкий А.Б. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926–1932 гг.). — К.: Издание академии наук УССР. —

1963. — 503 с.; Шиян К.К. Борьба рабочего класса Украины за восстановление промышленности (1921–1925 гг.). — К.: Держполитвидав, 1959. — 302 с.; Довгопол В.М. Рабочий класс Украины в годы социалистической индустриализации (1926–1929 гг.). — Харьков: Издательство Харьковского университета, 1971. — 143 с.; Ейнштейн А.И. Рабочие Украины в борьбе за создание материально-технической базы социализма (1928–1932 гг.). — Харьков: Издательство держуниверситета им. О.М. Горького, 1968. — 194 с.; Сырцова С.М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации. — К.: Вища школа, 1979. — 192 с.

¹¹³ Безина А.К., Цельванова Ж.В. Советское трудовое право. Указатель литературы 1917–1969. — Казань: Издательство Казанского университета, 1971. — 391 с.

¹¹⁴ Библиографический указатель по праву социального обеспечения, 191–1975 гг. / Сост. М.Л. Захаров и др. — М.: Профиздат, 1977. — 327 с.